

BRUKS- ANVISNINGEN

NR 43 – FEBRUARI 2021

Medlemsblad från Åkers Hembygdsförening

www.akershembygd.se

Läs även: **Ordförande har ordet**

Hjälp oss identifiera en märklig mackapär!

Axelssons anekdoter

Tillbaka till Kalkebärga

Historien om kalkbrottet vid Kalkbro

Vad är detta?

Om du vill ut på en lite längre promenad så kan du följa gamla järnvägen förbi Lindvreten och vidare västerut. Strax före Vedkär lämnar du järnvägsbanken och följer vägen förbi gården Vedkär och vidare i nordvästlig riktning (se karta nedan). Cirka 500 meter efter Vedkär finner du på höger sida en märklig tingest, se bilder här till höger. Pilen på kartan visar platsen. *Vad är detta?*

Vet du något om detta så hör av dig till Pehr Bengtsson, 070-589 53 04 eller via e-post: ps.bengtsson@telia.com.

Vilken väg du ska ta för att komma hem? Ja, det får bli upp till dig. ■

Bruksanvisningens redaktionsråd består av Sten Hellgren, Tomas Larsson och Pelle Johansson. Layout och design görs av Per Hellgren; perhellgren@hotmail.com.

Omslagsbild: Entréschaktet i Kalkbro kalkbrott fotograferat av Per Hellgren den 8 augusti 2020.

Ögonblick i Åker

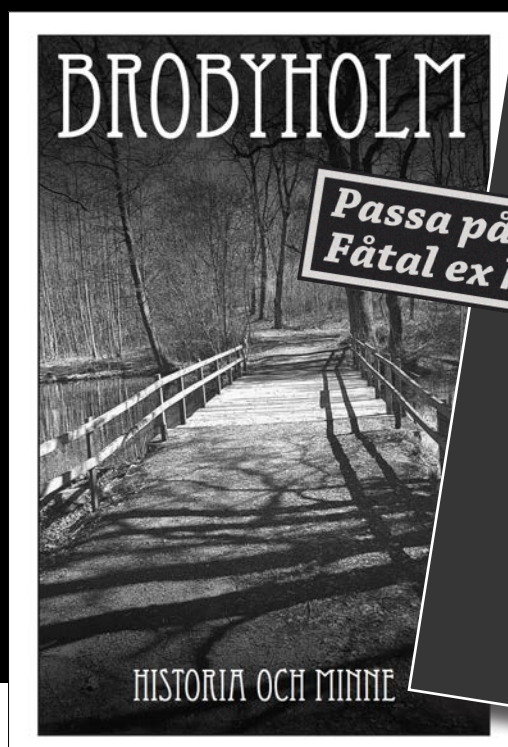
En yngre Inger Johansson vid skylten på kullen i Engelska Parken. Hennes make Sjunne och Bertil Andersson restaurerade plattan och såg till att den åter kom på sin ursprungliga plats. Plattan sattes från början upp 1896 vid en utflykt med "Sällskapet Enighet och Vänskap, Eskilstuna". Foto av Harry Lindblad, 1984.

Fyndade böcker nu!

Historier från Åker i bokform finns nu att fynda: Berättelsen om området Brobyholm som ska bebyggas inom kort och så historien om Andreas Zomborys tragiska försvinnande vid Skottvång 1995.

Böckerna går att beställa direkt från hembygdsföreningen på mejl:
pelle.johansson@hotmail.se

Pris: 50 kr/st

Trots pandemin har vi inte legat på latsidan i föreningen. Både grupperna inom arkiv och museum har lagt ner massor av timmar för tider som kommer. Vårt program för 2021 hoppas vi kommer igång i samband med valborg, som det ser ut i dagsläget från Folkhälsomyndigheten.

Det saknas arbetande medlemmar i "undre" medelåldern vilket på sikt inte är bra, men hoppas att ni övriga medlemmar kanske kan bidra med några heta tips om hur vi ska locka in dessa i vårt föreningsliv. Värre är det naturligtvis för idrottsföreningarna som ännu längre ner i åldrarna tappar utövare (där datorspel naturligtvis är en stor bov) vilket visar sig vara något kommunen hakar på. Isen ska bort i Åker tidigare än övriga kommundelar och göras om till vaccinationscentral (om verksamhetschefen för fritid får bestämma) och man undrar varför när nu ungdomar mer än någonsin behöver röra på sig. Kanske energin ska läggas på att hitta lösningar för att locka ungdomar till arenorna istället. Jag trodde själv att det var ett tidigt aprilskämt, men ser en *PERMANENT NEDLÄGGNING* av kommunens bästa ishall som nära förestående (tankegångarna finns inom väggarna!). Det rimmar väl knappast bra med bostadsbyggandet vid Brobyholm med 500 nya bostäder?! Kan man tycka.

Ungdomsverksamhet i vår kommundel är en mycket bra inkörsport till hembygdsrörelsen, tro mig. Varje år på våren har vi förmånen att ha skolklasser på besök i museet som ofta blir till ytterligare visningar tillsammans med föräldrarna. Har sagt det tidigare och jag betonar det gärna igen, hur viktig vår verksamhet är. Väl mött – förhoppningsvis redan i april. ■□

Håll koll
på vår hemsida och
Facebook
för alla evenemang
framöver.

Håll ut!

Historien om

Pehr Bengtsson gör en historisk exposé över en av Åkersskogarnas främsta sevärdheter, kalkbrottet i Kalkbro. Platsen har en lång industrihistoria. Från 1300-talets Kalkbrohytta till den stora brytningen på 1900-talet.

Text: Pehr Bengtsson

Foto: Per Hellgren

Kalkbro

Många av er har säkert varit vid kalkbrottet i Kalkbro, några för att se det fantastiska brottet, andra kanske även för att studera den frodiga växtligheten med flera sällsynta arter. Det kan även ha varit sällsynta fjärilar som dragit till sig ditt intresse eller korpens bo där på hyllan. Inför nästa besök får du här lite mer om kalkbrottets historia.

För järnhanteringen uppstod tidigt intresse för kalksten eller limsten som det tidigare ofta benämndes. Kalksten var nämligen en viktig del i masugnprocessen för att få fram järnet ur malmen. Kalksten varvades i masugnspipan med järnmalm och kol för att snabba på malmens smältning samtidigt som restprodukten, slaggen, blev tunnare och därmed lättare att ta hand om. Under 1800-talet använde Åkers Styckebruk kalk även för byggnadsändamål och till jordbruket. För dessa ändamål fanns vid denna tid en kalkugn på bruksområdet.

En gammal hytta

När brytning av kalk började i Kalkbroområdet kan inte med säkerhet fastställas. Från mitten av 1600-talet finns i alla fall en handling som talar om ett torp som låg cirka 200 meter sydost "Kalkebärga", så att platsen då var känd för sin kalk råder ingen tvekan om. Det var ägaren av Åkers Järn Bruk, **Henrich Lohe** som då fick tillstånd att anlägga en hytta vid ån strax sydost om nuvarande kalkbrott. Om det blev någon hytta byggd är osäkert, det finns i alla fall inget som tyder på det. Men på

platsen hade det drivits en hytta redan i slutet av 1200-talet, möjligen först tidigt 1300-tal. Det är den som vi idag kallar Kalkbrohyttan och som upptäcktes av **Tord Magnusson** och **Bertil Andersson**. Den undersöktes 1994 av **Eva Skyllberg** från Riksantikvarieämbetet och hennes dokumentation finns på museet. En skylt på platsen visar hur det en gång såg ut.

Att kalken till denna hytta kom från detta område torde stå utom allt rimligt tvivel. Kalken bröts då från någon av alla de skärpningar (grunda dagbrott) som finns i området. En del av dessa är kalkbrott och i andra har man brutit järnmalm. Också dagens stora kalkbrott började som mindre skärpningar på toppen av berget. Även i trakten av Sörbosätter skall finnas grunda kalkdagbrott.

Det stora brottet

På Bruksarkivet finns en mutsedel daterad så sent som 1816 som berör det stora brottet. Berget låg inom brukets rekognitionsskog som hade avdelats 1802 för att säkerställa koltillgången till den krigsviktiga industrin. Att bruket nu sökte mutsedel, eller Mut- och Tillståndssedel som det hette, kanske berodde på att Björndammens masugn hade börjat kalkbrytning i trakten och att man nu blev orolig på Åkers Bruk, varför man försökte få ensamrätt på kalkbroområdets fyndigheter.

Brytningen började, som tidigare

Bild till höger: Entréschaktet till kalkbrottet sett ovanifrån.
Foto: Per Hellgren

På bilden från 1928 ser vi ett reparationslag under en paus i Nordströms skärning. Längst till vänster sitter fotografen själv, Carl A. Ericson, därefter följer Karl Pettersson, Bror Lundell, Sigvard Axelsson, Björn Larsson, Sture Granberg, Ingvar Ljungberg, Carl Svensson, Gustav Andersson och Ingvar Andersson.

FOTO: CARL A. ERICSON (CALLEGRAFEN), HEMBYGDSFÖRENINGENS ARKIV.

nämnts, som små dagbrott (skärpnin-
gar) som efterhand blev djupare och
djupare när det visade sig att kalkste-
nen här bara blev bättre ju djupare
man kom. I början bars eller kärrades
kalkstenen upp men när det blev dju-
pare fick man bygga anordningar för att
hissa upp kalken på motsvarande sätt
som vid gruvbrytning.

Någon gång före mitten av
1800-talet togs den öppning upp som
vi idag går in i till brottet. Nu kunde
kalken lättare kärras ut och kanske
kunde hästtransporten köra in. Enligt
Conrad Söderberg, kamrer på Stycke-
bruket vid 1800-talets mitt, var gången
3½ aln lång (20,7 m) och 3½ aln bred
(2,1 m). **Hugo Karlsson**, som senare

blev traversförare på bruket och var
en av arbetarna i det sista arbetslaget,
har berättat att gången gjordes bredare
för att få in dåtidens lastbilar. Detta
torde ha varit under 1930-talet. Dock,
enligt en artikel från 1964 i Strengnäs
Tidning, menar **Axel Lennholm** att
lastbilar ”sattes in i driften fram mot
1930-talet”.

Nordströms skärning

Under alla år som kalkbrottet brukades
borrade man för hand. Under 1900-talet
användes sedan dynamit som fylldes i
borrhålen, upp till 10 kilo enligt **Albert
Nordström** som arbetade här mellan
åren 1914-1918. Albert Nordström var
nog den som svarade för sprängnings-

arbetena, han var nämligen känd som duktig på detta och det är han som gett namnet åt ”Nordströms skärning” – det sprängda passet en bit norr om Flintsjön längs f.d. järnvägen från bruket till gruvorna.

Innan dynamiten användes säkert svartkrut. Arbetet vid kalkbrottet skedde företrädesvis under höst och vinter. Det ansågs inte vara speciellt tungt arbete här vid kalkbrottet. Att borra i kalken var avsevärt lättare än motsvarande i gruvorna, dessutom behövde man inte ta sig långt ned i någon mörk gruvgång. Arbetslaget bestod normalt av 3-5 man även om det finns uppgifter om att större arbetslag än så varit igång också. Under sommaren var uppgiften ”jordrymning”, det vill säga att ta bort träd, buskar och jord så att bergets topp blottades och brottet kunde utvidgas.

De som arbetade i kalkbrottet var ofta gruvarbetare som under del av året var vid kalkbrottet. Under veckorna bodde arbetarna i en liten stuga strax bredvid kalkbrottet.

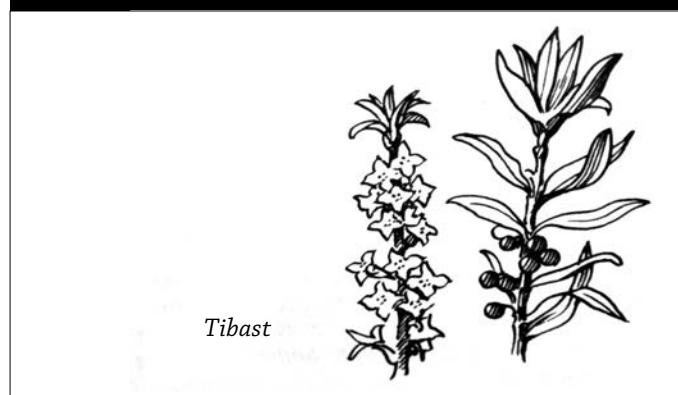
– Efter lördagspasset promenerade jag hem till stugan i Lilla Skeppmora, berättar Albert Nordström, en promenad på cirka 10 kilometer. Någon gång varje vecka såg familjen till att de fick mat tillsänt sig hemifrån.

Innan lastbilarna tog över under de sista åren skedde transporter med häst och släde. Då var det vintertid som gällde för transporter när mark och sjöar var frusna. Man kunde hinna med två vändor per dag och det var traktens

Plats för ovanlig flora

Marken i kalkbrottets botten är fuktig och floran liknar den som brukar finnas på kalkrika fuktängar. Floran är rikast längs gångslingan och i den östra delen. Där växer bland annat grönkulla, purpurknipprot, ängsgentiana, rosettjungfrulin, hårstarr, vildlin, spåtistel, mandelblom, backvial, backklöver, kungsmymta, säferot, tibast och spenört.

KÄLLA: LÄNSSTYRELSEN.

Tibast

befolkning som utförde transporter. En del torpare hade som arrendevillkor att köra en viss mängd kalk eller ett antal transporter. Man var ivrig att så fort som möjligt klara av föreskriven mängd för att sedan kunna köra mot gällande taxa som gav bra tillfälle till extra inkomst. I en annons i Strengnäs Tidning från den 2 september 1895 erbjuder Styckebruket en lön om 10 öre per 100 kg för att transportera kalk från Kalkbro till bruket kommande vinter.

Under 1940-talet uppges behovet av kalksten vara nästan 600 ton per år. Bruket hade då rättighet att utan avgift bryta 500 á 600 ton per år. Men med

Handborrning i kalkbrottet. Troligtvis någon gång under 1930-talet: Ingvar Andersson, Arne Granberg, Bror Lundell och Gustav Andersson Klang.

FOTO: CALLEGRAFEN. HEMBYGDSFÖRENINGENS ARKIV.

Ingången till kalkbrottet.

Carl Bernhard Östberg utanför sin stuga "Östberga" vid Kalkbro tillsammans med sonen Carl fotograferade av Hilmer Broman någon gång 1910-1913.

modernare tider hade det blivit billigare och enklare att köpa kalk än att ha egen kalkbrytning, nu gick därför en epok mot sitt slut. Enligt Hugo Karlsson, som var med, så upphörde brytningen av kalk 1942. Det sista arbetslaget bestod, förutom Hugo Karlsson, av **Knaperhälls-Gustav Gustavsson** och hans son **Erik**.

Östberga

Knaperhälls-Gustav bodde på Östberga, huset som ligger i vägskalet strax innan du kommer till parkeringsplatsen för kalkbrottet. Varför heter huset Östberga? Det ligger ju väster om kalkberget!

Jo, så här är det. Omkring 1885 blev torparen **Carl Bernhard** på Riby Bråte mellan Mysjaren och Långsjön upp-

sagd från sitt arrende. Riby Bråte skall ursprungligen ha varit fäbod till Riby men hörde vid denna tid till kyrkan i Åker och var del av prästens underhåll. Prästen behövde använda torpet och Carl Bernhard blev uppsagd. Torparen ansåg sig ha rätt till torpet då flera generationer bott där, men omkring 1890 dömdes så att han fick flytta. Han fick då tillstånd av Styckebruket att bygga sig ett nytt torp nära kalkbrottet. Samtidigt började Carl Bernhard arbeta i kalkbrottet. Omkring 1915 köpte bruket stugan som efter några år revs och timret skall ha blivit använt till det år 1920, på samma plats, uppförda tvåfamiljshuset som står där idag. Bruket

gav huset namnet Östberga, uppkallat efter torparen **Carl Bernhard Östberg**.

Sällsynta mineraler

I kalkbrottet har hittats flera olika sällsynta mineraler som chondrodit, grammatit och inte minst blåaktig spinell. Den senare förekommer på några få platser i världen. Spinellen sägs ha tilldragit sig mycket uppmärksamhet och det ska ha varit vida känt att den fanns just här.

Kamreren vid Styckebruket under mitten av 1800-talet, Conrad Söderberg, skriver i sin handling om Styckebruket följande om kalkbrottet och spinellen: ”Alla till Bruket ankommande Resande, så in- som utländska, hvilka på minsta sätt äro roade af mineralogien, göra utfärder till detta kalkbrott för den förekommande s.k. Spinellen. Ja, sig så kallade Mineraloger eller Metallurgister, som dock i sjelfva verket varit blott mineralhandlare, ha stundom medtagit hästlass häraf”.

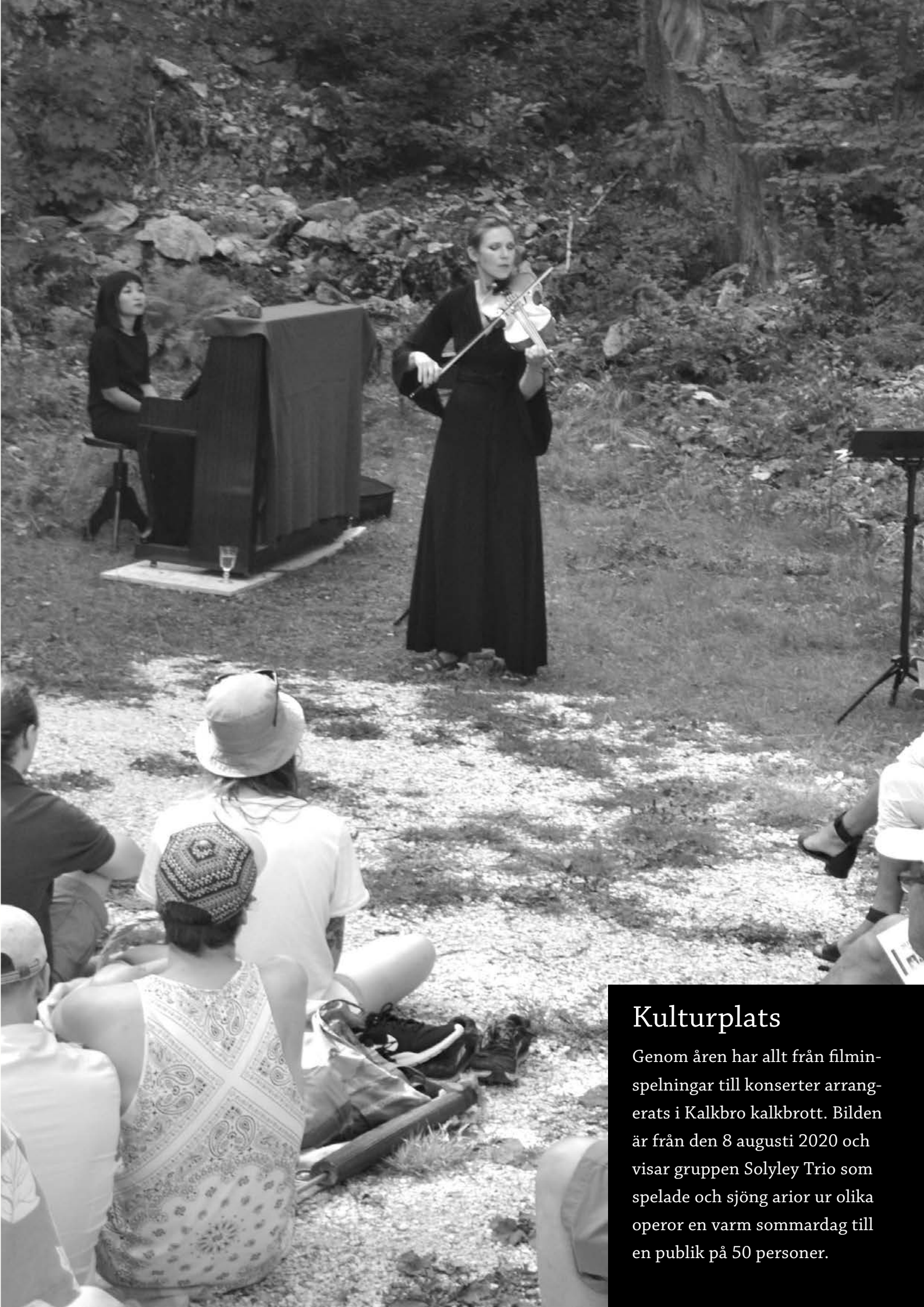
Efter stycket ovan finns en not som hänvisar till längst ned på sidan. Här har Söderberg lagt till följande: ”Så var händelsen 1839 då en namn Abel från Hamburg som blef ledsagad till Brottet af Kontorschefen, hvilken der skiljdes vid honom för en fortsatt skogsvandring – tog Torparens häst och färdkärra fullastad till Bruket, derifrån han genast begaf sig med bytet”.

Så lyder historien. Att blåaktig spinell har hittats här är säkert riktigt, men sanningshalten i kamrerens berättelse i övrigt låter jag vara osagt.

I december 1984 beslutade Länsstyrelsen att kalkbrottet och området närmast omkring skulle vara naturreservat. Redan 1975 hade dock Riksmuseet väckt frågan om att skydda kalkbrottet, man var orolig över att mineralsamlare plundrade brottet på sällsynta metaller. Året därpå begärde Gåsinge-Dillnäs fältbiologer skyddsbestämmelser för vissa växtarter i och omkring kalkbrottet. Men det tog alltså ända till 1984 innan Länsstyrelsens beslut kom.

Visste du att slutscenen i *Äppelkriget* av **Hasse Alfredson** och **Tage Danielsson** är inspelad här, liksom en scen ur *Ronja Rövardotter* när rövarpappan, spelad av **Börje Ahlstedt**, letar efter sin dotter. ■□

Kulturplats

Genom åren har allt från filminspelningar till konserter arrangerats i Kalkbro kalkbrott. Bilden är från den 8 augusti 2020 och visar gruppen Solley Trio som spelade och sjöng arior ur olika operor en varm sommardag till en publik på 50 personer.

Cykelreparatörn berättar

Anekdoter av Lars Axelsson

Anna-Stina Johansson och Lilly Lindblad i Konsums brödbutik vid Torget.

FOTO: LARS AXELSSONS SAMLING/ÅKERS HEMBYGDSFÖRENING.

att ordna en fest...

innebär alltid en del problem — problem som faktiskt kan lättas betydligt om Ni låter oss stå för organisationen och leveransen av lotteri, konditori och läskedrycksförsäljningen.

Vår specialavdelning

är dessutom välförsedd med praktiska och trevliga tävlingspriser samt artiklar för både sommar- och vintersport.

Det lönar sig att tala vid

konsum

ÅKER - MARIEFRED

Specialavdelningen
Tel. Åker 302 00

Smé-Ulla och nya Konsum vid torget

Då Konsum i mitten på 50-talet var nytt och låg vid torget fanns ännu manuell betjäning vid mjölk och bröddisk. Brödet med frasiga franskor kom med Jöngren från Mariefred men också mjuk franska från det egna bageriet vid Ådalen i Krutbruket.

Smé-Ulla som väntar på tur

munhuggs livligt med dom övriga och beställer sedan två liter mjölk é limpe å fyre franske.

– Jaha, säger expediten, ska det vara Björkvalls eller Konsums franska?

– Ja sa "Franske", inte degklumpar, genmäler Ulla med skärpa.

Lars Axelsson